

Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

YASİN ŞAHİN

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

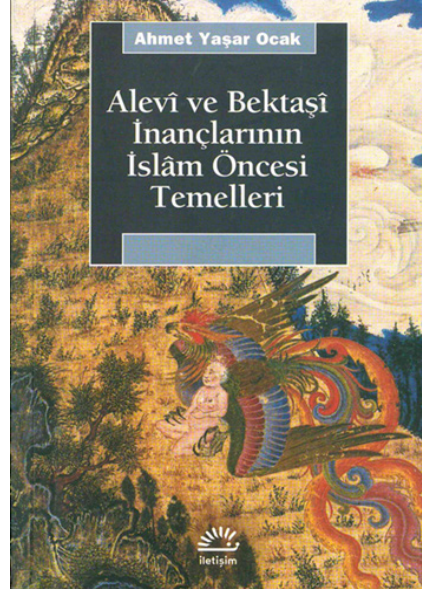
Ahmet Yaşar Ocak Alevî-Bektaşî velayetnameleri ile nefeslerini kaynak olarak ortaya koyduğu bu eserinde Alevîlik ve Bektaşîliğin temelleri ve inanç kökenlerinin tarihsel arka planını oluşturan unsurların eski Türk inançları, Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Taoizm; Zerdüştlük ve Mazdekizm; Hıristiyanlık ve Musevîlik olduğunu iddia etmiştir. Bu eser sayesinde araştırmacılar gerek Alevî ritüellerinde gerekse menakıpnamelerde yer alan inanç motiflerinin kaynakları hakkında bilgi sahibi olabileceklerdir. Eser bu alanda yol gösterici bir mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik-Bektaşîlik İnanç Kökenleri, Menakıpname, Tasavvuf.

Abstract

Ahmet Yaşar Ocak, in this work, which he puts forward by taking Alevî-Bektashi velayetnames and their breath as a source, claimed that the foundations of Alevism and Bektashism and the elements that constitute the historical background of the origins of belief consist of , Shamanism, Buddhism, Manichaeism, Taoism; Zoroastrianism and Mazdakism: Christianity and Judaism. Thanks to this work, researchers will be able to have information about the sources of belief motifs in both Alevî rituals and menakipnames. The work is a guide in this field.

Keywords: Alevism-Bektashism Belief Origins, Menakıpname, Sufism.

Giriş

Bu çalışmada Ahmet Yaşar Ocak'ın “*Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*”¹ isimli eseri değerlendirilecektir. Müellifin *Alevi-Bektaşî inançlarının “İslam öncesi”*² temellerini, menakıpnamelere ve Alevi- Bektaşî nefeslerine dayandırarak ortaya koymaya çalıştığı eserini değerlendirirken; öncelikle kitabın fiziki yapısı ele alınmış, daha sonra yazarın kitapta ileri sürdüğü savına değinilmiştir. Müellifin eseri oluşturma amacından bahsedildikten sonra eseri meydana getirirken başvurduğu yerli ve yabancı kaynaklar ortaya konulmuştur. Kitabın bölümleri ve içeriği hakkında kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, son bölümde kitap hakkında kişisel görüşlerimize yer verilmiştir.

Eserin ilk baskısı 1983 yılında Enderun Kitabevi tarafından gerçekleştirilmiştir. Son baskısı olan 14. baskısı ise 2020 yılında İletişim Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Son baskıda kitabın ön kapağında *Şehname* 'de yer alan “Zal”ın Simurg tarafından kaçırılışını” betimleyen oyma baskıdan bir ayrıntı bulunmakta, arka kapakta ise kitabın özetine yer verilmektedir.

Kitabın giriş bölümünde Ocak, Alevilik ve Bektaşîliğin temelleri ve inanç kökenlerinin tarihsel arka planını oluşturan unsurların eski Türk inançları (Atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı inancı), Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Taoizm; İran dinlerinden Zerdüştilik ve Mazdekizm; Musevilik, Hristiyanlık, Putperest ve Hristiyan Anadolu Kültürü olduğunu ileri sürmüştür (Ocak, 2020).

Ahmet Yaşar Ocak'ın kitabı yazmadaki maksadı ise bugüne kadar gelişmiş ve sistematik bir teoloji literatürü oluşturma imkânından mahrum kalan Alevilik ve Bektaşîliğin temel aldığı inançların İslam öncesi kaynaklarını ortaya koymak ve bu kaynakların günümüzde bazı ideolojik eserlerde iddia edildiği gibi, kültürel çevre ve coğrafi alan anlamında tek kökenli olmayıp geniş bir yer ve zamana yayılan çok kültürlü bir bağdaştırımcılığın (senkretizm) sonucu olduğunu göstermektir (Ocak, 2020). Türkiye’ de 1990 yılından bu yana Alevilik ve Bektaşîliğin temelleri ve inanç kökenlerinin tarihsel arka planı hakkında, Bektaşî- Alevi kesimine mensup birçok müellifin de arasında bulunduğu çevreler tarafından yayınlar, varsayımlar ortaya sürülmüştür. Bu müelliflerden bazıları Aleviliğin temeli olarak antik Anadolu kültür ve inançlarını gösterirken bir başka kısmı Mezopotamya din ve kültürünü göstermiştir. Kürt kökenli bazı Alevi müellifler ise yayınlarında Aleviliğin temelini Zerdüştilik, Mazdekizm gibi eski dinlere dayandırmaya çalışmaktadırlar (Ocak, 2020).

Bu eser Ocak'ın (2000) daha önce yayınladığı “*Babailer İsyanı*” isimli eserin devamı niteliği taşımaktadır. Eserde 13. yüzyıldaki Anadolu’da “heteredoks”³ Türkmen çevrelerin rol oynadığı ve önderliğini yaptığı Babai İsyanı denilen başkaldırının hâkim olduğu dini hareketin mahiyeti araştırılmakla birlikte bu hareketi oluşturan çevrelerin temsil ettiği heteredoks İslam anlayışının yapısı, hangi unsurlarda teşekkül ettiği ve bu unsurların menşei hakkında bilgi verilmemiş olması ve bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olması incelemesini yaptığımız eserin yazılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu dönem hakkında yazılan eserlerde siyasi olaylardan sıkça bahsedilmesine rağmen

1 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

2 “İslam öncesi” tanımlaması yazarın eserinde kullandığı tanım ve kavramsallaştırma değildir.

3 “Heteredoks” tanımlaması genellikle yabancı yazarların Alevi-Bektaşî, Kızıbaş inancına sahip insan toplulukları hakkında kullandıkları bir kelime olup, anlam olarak bahsettiğimiz toplulukları ifade etmediği; ayrıca Aleviliği İslam dışı bir oluşummuş gibi göstererek ayrıştırımcı bir kavram olduğu için tartışmalı bir ifade şeklindedir.

bu siyasi hareketlerin arkasında yatan dini düşünceler hakkında bilgi verilmemesi de bu eserin yazılış amaçlarından bir tanesidir. Yazar Bektaşî menakıbnamelerinin taranması ile 16. yüzyıla kadar Anadolu'daki heteredoks İslam anlayışının öğelerini ve menşelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Yazarın çalışması İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk metinlerinde İslamiyet'ten önceki inançlara ait unsurları belirlemeye yönelik bir çalışmadır (Ocak, 2020).

Yukarıda bahsettiğimiz alanda yapılan ve yazarın faydalandığı kaynaklardan biri Fuad Köprülü'nün (1926) "*Infufluence Du Chamanisme Turco- Mongul Sur Les Ordres Mystiques Musulmans*" adlı araştırmasıdır. Diğer bir kaynak ise Abdülkadir İnan'ın (1966) "*Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar Ve Gelenekler*" adlı makalesidir. Bir başka çalışma ise Mustafa Canpolat'ın (1974) "*Divan-ı Lügati 'l Türk 'te Şamanizm İzleri*" adlı çalışmasıdır. Ocak çalışmasında aynı zamanda üniversitede doktora öğrenimi gördüğü yıllarda hocası olan Irene Melikoff'un (1960, 1962) "*La Geste De Melik Danişmend ve Abu Muslim, Le Porte-Hache Du Khorassan*" isimli çalışmalarından da faydalanmıştır. Bu yazarların hemen hemen hepsi Şamanizm'i araştırarak Alevi-Bektaşî inancının temellerini Şamanizm'e dayandırmaya çalışmıştır. Şamanizm etkisi dışında yazar bu eserinde menakıbnamelerden yararlanarak farklı kaynaklardan gelen değişik inanç motiflerini de ortaya koymuştur.

Yazar bu kitabı oluştururken *Menakıbu'l Kudsiye* başta olmak üzere sekiz Bektaşî menakıbnamesini esas almıştır. Bu menakıbnamelerde yer alan inanç motifleri temsil ettikleri dinlere göre gruplara ayrılmıştır. Bu inanç motiflerinin Türkler'in inanç dünyasına ne zaman girdiği, nasıl hayat bulduğu, İslamiyet'in kabulü ile hangi biçimlere dönüştüğü hususuna dikkat etmiştir. Yazar İslam'ı Hz. Muhammed ile başlatmıştır. İslam ile Musevilik Hıristiyanlık, Zerdüştilik gibi yukarıda bahsettiğimiz dinleri aynı düzlemde değerlendirmiştir.

Ayrıca bu çalışmayı yaparken çeşitli Türk topluluklarının iktisadi ve içtimai vaziyetlerini de dikkate almıştır. Motiflerin yorumlanmasında başvurulan kaynaklar ise Orta Asya ve Anadolu Türklüğü'ne ait İslam öncesi ve İslami devir tarihi haberler, efsaneler, destanlar, dini menkabeler, masallar ve şifahi halk rivayetleridir. Her inanç motifinin ortaya çıkışından bugüne kadar olan seyri, uğradığı değişiklikler, zaman içinde kaybolan veya ilave edilen unsurlarına dikkat edilmiş, İslami devir için bu devirle alaka konusu hesaba katılmış; hadisler, *Kuran-ı Kerim* gibi İslami kaynaklara dikkat edilmiştir. İnanç motifleri yorumlanırken belirli olan durumlarda belirli ölçüde bir sonuca varılmaya çalışılmış, belirli olmayan durumlarda ise ihtimaller ortaya konularak kesin hükümlerden uzak durulmuştur (Ocak, 2020).

IX. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında tasavvuf düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarikatların kurulması ise XI. yüzyıla rastlamaktadır. Tarikatların kurulması ile birlikte bu tarikat önderlerinin hayatlarını anlatan menkabeler ve evliya tezkireleri ortaya çıkmaya başlamıştır. XIII. yüzyılda ise tek bir evliyanın hayatının anlatıldığı menakıpname, vilayet name adı altında eserler yazılmıştır (Ocak, 2020).

Yazar çalışmasını meydana getirirken Mevlevilik, Rifailik, Kadirilik ve özellikle de Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin yayılmasında büyük etkisi olan Vefailik tarikatının önde gelen pirleri ve şeyleri hakkında yazılmış olan menakıbları ve vilayetnameleri ile Alevi- Bektaşî nefeslerini kaynak almıştır. Bunlar arasında "*Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli, Menakıbu'l-Kudsiye Fi Menasını'l-Ünsiye,*

Vilayetname-i Hacım Sultan, Vilayetname-i Abdal Musa, Menakıb-ı Kaygusuz Baba, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan, Vilayetname-i Sultan Şucauddin, Vilayetname-i Otman Baba, Vilayetname-i Koyun Baba, Vilayetname-i Demir Baba ve Menakıb-ı Veli Baba” yer almaktadır. Yazar bu menakıblar ve vilayetnameler içerisinde Bektaşî menakıbnamelerinin özel bir yeri olduğunu, bunların sade bir dil ve doğal bir üslupla, İslam öncesi devirlerden doğal bir şekilde süregelen inançları okuyuculara yansıttığını söylemektedir (Ocak, 2020).

Kitabın giriş bölümünde Türkler ’in tarih boyunca yeni bir dine girdiklerinde eski dinlerini ve inançlarını toptan terk etmediklerinden, eski dinlerinin yeni dine ters düşmeyen inançlarını olduğu gibi; ters düşenlerini ise yeni dine uydurmak suretiyle aktarma yolunu seçtiklerinden bahsetmektedir. Yazar Türkler ’in İslamiyet’e geçerken de bu yolu takip ettiklerini ifade etmiştir. İnançları aktarma yolunun tüm Türk topluluklarında benimsenmemiş olduğu, özellikle göçer evli yaşamı benimseyen Türkler arasında daha yaygın olduğu söylemiştir (Ocak, 2020). Oysaki inançları aktarma yolu sadece Türkler ’de değil diğer topluluklarda da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Ayrıca yazarın bu inanç biçiminin neden göçer evli Türkler ’de daha yaygın olduğunun sebebinin açıklamaması kitapta önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. İslamiyet’in getirdiği şartlar (Şeriat hükümleri) göçer evli yaşamı seçen Türkler ’de zorluklar yarattığı için bu topluluklar İslam’ın daha sadeleştirilmiş ve basitleştirilmiş hali olan tasavvufi boyutunu benimsemişlerdir. Şeriat ise daha çok yerleşik hayata geçen Türkler arasında benimsenmiştir.

Kitabın giriş bölümünün sonuç kısmında yazar bu inançların Bektaşî Alevi menakıplarına yansımalarından ve bu inançları taşıyan ve yaşayan geniş bir insan topluluğunun olduğundan bahsetmekte birlikte; bunları sadece Bektaşî Alevi (Kızılbaş) toplumu olarak göstermektedir (Ocak, 2020). Oysaki bu inanç motiflerinin birçoğu, Sünnilik başta olmak üzere birçok inanç sistemine mensup insan topluluklarında da görülmekte ve kabul edilmektedir.

Kitabın birinci bölümü “Eski Türk İnançları Kaynaklı Motifler (Tabiat Kültürleri)” başlığını taşımaktadır. Kitabın bu bölümünde yazar Bektaşî Aleviliğin eski Türk inançları kaynaklı tabiat kültürleri motifi olarak dağ tepe kültüründen, taş ve kaya kültüründen, ağaç kültüründen bahsetmiştir. Dağ kültürüne Arafat dağı, Hırka dağı, Denek dağı örnek olarak gösterilmiştir. Özellikle Arafat dağının Bektaşilikte oldukça önemli bir yerinin olduğundan, Hacı Bektaş Veli’nin Sulucakarahöyük ’e geldiği zaman köy yakınlarında bulunan bu dağa çıktığından ve bu dağda bulunan bir mağarayı sürekli bir inziva yeri olarak kullandığından söz edilmiştir. Özellikle evliyaların mezarlarının böyle yüksek dağ ve tepelere yapıldığı vurgulanmıştır. Eserde taş kaya kültürüne verilen örneklerden bir tanesi şu şekildedir: Bir gün Seyyid Mahmud Hayrani aslan üzerinde ve yılanı da kamçı yapmış vaziyette Hacı Bektaş Veli’yi ziyarete gitmektedir. Bunu haber alan ve o sırada duvar örmekte olan Hacı Bektaş Veli ise onu karşılamak için kızıl bir kayaya binerek kayayı uzunca bir müddet yürütmüştür. Bugün gerçekten yürüdüğüne inanılan bu kaya türbeye 350 metre uzaklıkta bulunmaktadır ve bu sebeple de bu kaya kutsal sayılarak kaya içinde bulunan oyukta eskiden kırk gün halvete çekinilmekte olduğu anlatılmaktadır. Ağaç kültürleri hakkında ise; Türklerde çam, çınar, köknar, selvi, kavak gibi ağaçların kutsal sayıldığı; genellikle evliya mezarlarının başına ağaç dikildiği, bu sebeple özellikle yüksek kesimlerde tek olarak yetişen bu ağaçlar görüldüğünde burada bir evliya mezarının olduğuna inanıldığı, bu

sebeple bu ağaçlara bez bağlamak gibi uygulamalar yapıldığı, dilekler dilendiği ve dualar edildiği anlatılmaktadır (Ocak, 2020).

Kitabın ikinci bölümünde “Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri” başlığı altında Şamanizm’in din olmaktan çok bir büyü sistemi olduğundan ve menakıpname kahramanlarının yaptıkları doğüstü işler anlatılırken Şamanizm’in büyü motifinden etkilenildiği belirtilmektedir. Bu motifler genel olarak Şamanizm’in din adamları olan şamanların özellikleridir. Ahmet Yaşar Ocak bu motifleri şöyle sıralamıştır: Sihirbazlık yapma, hastaları iyileştirme, gelecekte ve gaipten haber verme, ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönme, ata binip göğe yükselip tanrı ile konuşma, tabiat güçlerini yönlendirme, ateşten etkilenmeme, yenilmiş hayvanları kemiklerinden tekrar hayata döndürme, ayinlere kadın ve erkeğin birlikte katılması ve tahta kılıç ile savaşıma (Ocak, 2020).

Kitabın üçüncü bölümünde “Uzak Doğu ve İran Kaynaklı İnanç Motifleri” başlığı altında doğu ve İran kaynaklı inanç motiflerinin, heterodoks Türk zümreleri ismi ile bilinen Bektaşî ve Kızılbaş topluluklarının inançlarında en az eski Türk inançları kadar yer tuttuğundan söz edilmektedir. Bunlardan bazılarının Bektaşî Alevî topluluklarındaki kadar canlı olmasa da Sünnî topluluklarda da benimsendiğine vurgu yapılmıştır. Ahmet Yaşar Ocak (2020) bu uzak doğu ve İran kaynaklı inanç motiflerinin: “Tenasüh inancı, hulûl inancı, şekil (don) değiştirme, ejderha ile mücadele, havada uçma, dört unsur (Anasır- u erbaa) inancı, ateş kültü” olduğunu belirtmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü olan son bölümü ise “*Kitab-ı Mukaddes* Kaynaklı İnanç Motifleri” başlığını taşımaktadır. Ahmet Yaşar Ocak (2020) bu bölümde ele alınan inanç motiflerinin neredeyse tamamının *Kitab-ı Mukaddes*’te geçen olaylara benzerlik gösterdiğini hatta menkıbelerden bazılarının sadece isim ve yer değiştirilerek yapılan birer uyarılama olduğunu belirtmiştir. Bu inanç motiflerin bolca ve rahatlıkla kullanılabilmesinin sebebini ise bazılarının *Kuran-ı Kerim* ve hadislerde peygamber mucizelerinde geçmesi olarak göstermiştir. Bu fikir kabul edilmekle birlikte bunun bir başka sebebini de İslam’ı Hıristiyan topluluklar arasında yaymak, onların bu yeni dine kolaylıkla uyum sağlamalarını gerçekleştirmek olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Yazar *Kitab-ı Mukaddes* kaynaklı bu inanç motiflerini: ölmeden önce göğe çekilmek, suyu kana çevirmek, halka felaket musallat etmek, bereket getirmek, az yiyeceklerle çok kişiyi doyurmak, körleri gördürmek, ölü insan veya hayvanı diriltmek, nefes evladı edinmek, kuru odunu ağaç haline getirmek, yerden veya taştan su fişkırtmak, ırmağı veya denizi yarıp geçmek, ırmak veya deniz üzerinde yürümek olarak belirtmiştir (Ocak, 2020).

Sonuç olarak Ahmet Yaşar Ocak’ın “*Alevî Ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*” isimli kitabı; Bektaşîlik-Alevîlik alanında ilk defa araştırma yapan bilim insanlarının ve bu alanda bilgi sahibi olmak isteyen okurların öncelikle okuması gereken kitaplar arasında yer aldığı kanaatindeyiz. Bu eser sayesinde araştırmacılar gerek Alevî ritüellerinde gerekse menakıpnamelerde yer alan inanç motiflerinin kaynakları hakkında bilgi sahibi olabileceklerdir. Bu açıdan eser alanda yol gösterici bir mahiyettedir.

Diğer taraftan “İslam öncesi” kavramı yazarın ve Melikoff gibi birçok yabancı yazarın kullandığı bir kavram olup Türkler ’de ve özellikle de Alevî Bektaşîlikte İslamiyet’in vahiy yolu ile tebliğ edildiği tarihin öncesini değil, Türklerin İslamiyet’le

tanışmalarını ifade etmektedir. Hâlbuki İslam'ın öncesinde de vahiy yolu ile tebliğ edilen dinlerin hepsi⁴ farklı isimlerde anılsalar da İslam'ın ta kendisidir. Kuran-ı Kerim'de de belirtildiği üzere “Kuşkusuz Allah katında din İslam'dır” (Âl-i İmrân Suresi 3/19). Bu kavram özellikle Alevi Bektaşî inancını sanki İslamiyet'in ve Türk toplumunun dışında yer alan bir oluşum gibi yansıtmaktadır.

Yazarın bu çalışması alana katkı sunmuş ve alan kaynaklarını değerlendirmiştir. Fakat alanın teori ve kavramlarıyla çalışma yapılmadığı için bir süre sonra alanda çok ciddi karışıklık ve karmaşaya neden olmuştur. İslam öncesi, hetoredoks gibi adlandırmalar konunun kavranmasını kolaylaştırmakla birlikte çok ciddi sorun ve sorunlu bir alan da oluşturmaktadır.

Kaynaklar/References

- Canpolat, Mustafa. “Divanü Lugati't-Türk'te Şamanizm İzleri”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Sayı 1, 1974, ss. 19-34.
- İnan, Abdulkadir. “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar Ve Gelenekler”. *Türk Kültürü Araştırmaları* 6/3-4 (1966- 1969), ss. 145-157.
- Köprülüzade, Mehmed Fuad. *Infufluence Du Chamanisme Turco- Mongul Sur Les Ordres Mystiques Musulmans*. İstanbul: 1929.
- Kur'an Yolu*. Erişim 09 Haziran 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Âl-i%20İmrân-suresi/312/19-ayet-tefsiri>
- Melikoff, Irene. *La Geste De Melik Danişmend*. Paris: 1960.
- Melikoff, Irene. *Abu Muslim, Le Porte-Hache Du Khorassan*. Paris: 1962.
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektaşilik Ve Alevilik*. Ankara: Ardıç Yayınları, 1998-1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi Ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

4 Burada insan eliyle değişime uğratılmamış ilk şekli kastedilmektedir.